



Speuren naar Romeinse sporen Forten, huizen en graven in de gemeente Katwijk

Lerarenhandleiding bij het erfgoedproject voor groep 5, 6 en 7

Speuren naar Romeinse sporen

Forten, huizen en graven in de gemeente Katwijk

Lerarenhandleiding bij het erfgoedproject voor groep 5, 6 en 7

Kennismaken met het leven van twee Romeinse kinderen
Ontdekken van Romeinse sporen in je eigen buurt
Maken van een Romeinse krant of Romeins kwartetspel

Inhoud

Wat en hoe?	7
Waarover gaat dit project?	9
Les 1: Een dag uit het leven van Lavinia en Marcus	11
Les 2: De Romeinenroute	15
Les 3: Verslag van een Romeinse dag	17
Bijlage 1: Verhaal: Een dag uit het leven van Lavinia en Marcus	19
Bijlage 2: Themakaarten, 1 t/m 8	21
Bijlage 3: De Romeinenroute	37
Bijlage 4: Plekken en voorwerpen langs de Romeinenroute	39
Bijlage 5: Extra informatie erfgoedlocaties	41
Bijlage 6: Achtergrondinformatie en tips	43
Bijlage 7: Praktische informatie	45
Colofon	46



Wat en hoe?

Les	Soort activiteiten	Ruimte	Tijd	Vorbereiding	Extra
Les 1: Een dag uit het leven van Lavinia en Marcus	De leerlingen bekijken een film over de Romeinen in de gemeente Katwijk. Ze verdiepen zich in een groepje in een thema. Ze bereiden een tableau vivant voor aan de hand van een verhaal.	Klaslokaal of speellokaal	60-90 minuten	Zet de film klaar. Print alle themakaarten. Verdeel de klas in groepjes. Zorg voor voldoende schrijfmateriaal. Zorg voor voldoende computers met internetverbinding.	Voeg het verhaal en de foto's van de tableaux vivants samen tot een 'prentenboek'.
Les 2: De Romeinenroute	Aan de hand van een fotospeurtocht bezoeken de leerlingen diverse plekken in de gemeente Katwijk. Of er komt een gastdocent in de klas.	Romeinen-route: op locatie Gastles: klaslokaal of speellokaal	120-180 minuten	Print voor iedere leerling bijlage 3. Print voor iedere leerling bijlage 4 (groep 6/7, indien gewenst). Print voor jezelf bijlage 5. Zorg voor voldoende begeleiding bij de fotospeurtocht. Bepaal de fietsroute. Maak eventueel een afspraak met een of meerdere musea.	
Les 3: Verslag van een Romeinse dag	De leerlingen verwerken hun ontdekkingen in een groepsproject: - groep 5 maakt een kwartetspel, - groep 6/7 maakt een krant of een vlog.	Buiten, klaslokaal of speellokaal	90-120 minuten	Groep 5 Leg de benodigde materialen klaar: voor iedere leerling een blanco kwartetkaart van stevig karton, stiften, potloden, verf etc. Groep 6/7 Voor de krant: zorg voor voldoende computers. Voor de vlog: zorg voor filmapparatuur (smartphones) en een montage-app (gratis, bijvoorbeeld InShot).	Organiseer een Romeinse dag.

Waarover gaat dit project?

Een dag uit het leven van Lavinia en Marcus

De leerlingen maken kennis met twee Romeinse kinderen in het jaar 69 na Christus. In een voorleesverhaal passeren aspecten uit hun dagelijks leven de revue: wat leerden deze kinderen bijvoorbeeld op school en wat aten zij? In groepjes doen de leerlingen een klein onderzoek naar een van die aspecten en verwerken hun bevindingen in een korte creatieve opdracht. Ze bereiden daarmee ook het bezoek aan (een van) de erfgoedlocaties voor. Vervolgens ontdekken de leerlingen aan de hand van de Romeinenroute, een fotospeurtocht in de gemeente Katwijk, de plekken waar Romeinse sporen zijn teruggevonden of nog steeds te vinden zijn. Tot slot verwerken de leerlingen hun ontdekkingen in een kwartetspel, een krant of een vlog.

Erfgoedobjecten en erfgoedlocaties

- *Brittenburg*: niet meer te zien, maar er is wel een monument bij de boulevard in Katwijk dat ernaar verwijst.
- Dakpan, tegel en Peutingerkaart (*Katwijk's Museum*).
- Sporen en verwijzingen naar het *Romeins fort in het centrum van Valkenburg* (na WOII opgegraven).
- Sporen en verwijzingen naar het *Romeins dorp (Vicus)* op De Woerd, Marktveld en Veldzicht, Zanderij.
- Sporen en verwijzingen naar de *Romeinse weg* langs de limes (monument en informatieborden opgericht).
- Monument Romeinse schilden bij de *wateroversteekplaats* in Valkenburg.
- Sporen en verwijzingen naar *grafvelden*.
- Onlangs ontdekte *castra*: legioenkamp (opgravingen in volle gang, voorjaar 2021).
- Diverse voorwerpen (*Torenmuseum*).

Materialen

Dit project bestaat uit de volgende onderdelen:

- Deze lerarenhandleiding met diverse bijlagen
- Introductiefilm bij les 1: kennis maken met de Romeinse kinderen Lavinia en Marcus en hun dagelijks leven

Les 1: Een dag uit het leven van Lavinia en Marcus

60-90 minuten

Lesinhoud

Een introductiefilm vertelt over de Romeinen in ons land: hoe kwamen ze hier en waarom, waar vestigden ze zich precies? Ook ontdekken de leerlingen welke Romeinse sporen er in de gemeente Katwijk te vinden zijn. De Romeinen namen allerlei dingen mee die de mensen hier toen nog niet kenden. Inmiddels zijn die dingen niet meer weg te denken: het riool, dakpannen, bepaald voedsel, munten. Ook maken de leerlingen kennis met de Romeinse kinderen Lavinia en Marcus en met het dagelijks leven van een Romeins gezin in ons land. Vervolgens doen de leerlingen onderzoek naar diverse aspecten van het Romeinse dagelijks leven. Hun ontdekkingen verwerken ze in een creatieve opdracht. Hiermee bereiden ze ook een bezoek aan (een van) de erfgoedlocaties voor.

Lesdoelen

De leerlingen weten dat het gebied van de gemeente Katwijk een belangrijke plek langs de Romeinse limes (grens) was en dat daarvan veel sporen zijn gevonden. Ze leren over het lokale Romeinse dagelijks leven en ontdekken dat wij veel typisch Romeinse dingen nog steeds kennen. Ze verwerken hun ontdekkingen in een creatieve opdracht en een korte presentatie.

Nodig tijdens de les

Digibord,
de bijbehorende PowerPoint,
het verhaal (bijlage 1),
prints van de themakaarten (bijlage 2),
voor extra informatie eventueel bijlage 6,
schrijfmateriaal voor onderzoeksantekeningen,
devices met internetverbindingen.

Vorbereiding op de les

Zet de film klaar op het digibord (<http://www.canonvankatwijk.nl/onderwijs/lesbrieven-limes/>).
Zet de PowerPoint klaar (illustraties bij de acht thema's)
Zorg voor een print van elke themakaart (bijlage 2).

Inleiding: Lavinia en Marcus, aangenaam

Schrijf de volgende termen op het digibord:

- Lugdunum
- Kalla
- Praetorium Agrippina
- Brittenburg

Vraag de leerlingen wat dit voor woorden zijn: waar denken ze aan? En wat hebben de woorden met de gemeente Katwijk te maken? Als de leerlingen bekend zijn met deze termen, dan kun je per term klassikaal een mindmap maken.

Licht kort toe dat de woorden te maken hebben met de Romeinse tijd in ons land, bijna 2000 jaar geleden. Lugdunum was de Romeinse naam van Katwijk. Brittenburg is de naam voor een fort en Kalla is een toren aan de kust. Valkenburg heette toen Praetorium Agrippina. Er zijn veel sporen van de Romeinen in deze streek gevonden. Sporen van bijna 2000 jaar oud dus!

Start de introductiefilm. De film vertelt over de Romeinen in ons land en in de streek waar nu de gemeente Katwijk is: waar vestigden ze zich precies, waarom waren ze hier en wat namen ze vanuit Rome allemaal mee? Ook maken de leerlingen in de film kennis met Lavinia en Marcus, twee Romeinse kinderen die met hun ouders hierheen verhuisden. Hun vader is als soldaat gelegerd in het fort. De kinderen wonen met hun moeder in de nabijgelegen vicus. Hoe zag hun (dagelijks) leven eruit, bijna 2000 jaar geleden?

Bespeek de film kort na:

- Wat wist je al? Wat was nieuw?
- Wat herken je uit je eigen leven?
- Heb je wel eens iets Romeins hier in de buurt gezien?
- Wat denk je over Lavinia en Marcus te ontdekken?

Opdracht: een dag uit het leven van ...

Vertel dat de leerlingen meer gaan ontdekken over het dagelijks leven van Lavinia en Marcus.

Benoem en bekijk aan de hand van de PowerPoint de acht verschillende thema's:

1. Koken en eten
2. Mode en verzorging
3. Reizen
4. Leven en dood
5. Winkels en handel
6. School en vrije tijd
7. Een dak boven je hoofd
8. Het leger

Lees het verhaal in bijlage 1 voor. In dit verhaal komen alle bovenstaande thema's kort aan bod (zie kleuren in de tekst). Verdeel de klas in drie- of viertallen. Elk groepje gaat zich verdiepen in een van de thema's. Wijs de thema's aan de groepjes toe of laat de groepjes zelf kiezen.

De leerlingen doen als volgt onderzoek:

Voor elk thema bestaat een themakaart (bijlage 2). De leerlingen bestuderen de informatie op hun kaart. Laat ze bijvoorbeeld om de beurt een stukje hardop voorlezen.

Aan de hand van de kaarten voeren de leerlingen de volgende opdrachten uit:

A. Elk groepje verwerkt zijn bevindingen in een tableau vivant, waarmee ze een scène uit het voorleesverhaal uitbeelden. Laat de leerlingen voorwerpen en kleding verzamelen waarmee ze hun tableau duidelijk maken en ondersteunen.

B. Voor groep 6/7 extra: elk groepje bereidt een korte 'presentatie' voor, zodat de leerlingen tijdens de Romeinenroute in les 2 hun klasgenoten meer kunnen vertellen over een plek of voorwerp.

Op elke kaart staan aanwijzingen om deze opdrachten goed uit te voeren.

Zie bijlage 6 voor extra bronnenmateriaal.

Afsluiting: laat maar zien

Lees het verhaal nogmaals voor. Pauzeer telkens om de leerlingen hun tableau vivant te laten zien. Maak foto's van het tableau. Voeg tekst en foto's na afloop samen in één document, zodat er een mooi geïllustreerd verhaal ontstaat.

Les 2: De Romeinenroute

120-180 minuten

Lesinhoud

Aan de hand van een fotospeurtocht, de Romeinenroute, ontdekken de leerlingen in de gemeente diverse plekken waar Romeinse sporen zijn teruggevonden of nog steeds te zien zijn.

Ze vergelijken vroeger met nu. Ze vertellen elkaar onderweg meer over de thema's waarin ze zich in les 1 verdiepten.

Lesdoelen

De leerlingen zijn zich bewust van de lokale Romeinse geschiedenis en de sporen die daarvan te zien zijn. Zij leggen verbanden tussen vroeger en nu. Zij vertellen anderen over hun ontdekkingen. Ze gebruiken een plattegrond om hun weg te vinden.

Nodig tijdens de les

Bijlage 3: De Romeinenroute,

bijlage 4: plekken en voorwerpen langs de Romeinenroute en

bijlage 5: extra informatie erfgoedlocaties.

Vorbereiding op de les

Print voor iedere leerling bijlage 3.

Print voor iedere leerling bijlage 4 (groep 6/7, indien gewenst).

Print voor jezelf bijlage 5.

Zorg voor voldoende begeleiding bij de fotospeurtocht.

Bepaal de fietsroute.

Maak eventueel een afspraak met een of meerdere musea.

Inleiding: in de voetsporen van de Romeinen

In de gemeente Katwijk zijn veel sporen gevonden van de Romeinen. Sommige sporen zijn nog te zien, bijvoorbeeld in een van de musea. Andere sporen worden 'herdacht' door een informatiebord of markering. Weer andere zijn terug te halen via reconstructie-afbeeldingen.

Vertel de klas voorafgaand aan deze les dat jullie sporen van de Romeinen in de gemeente gaan ontdekken. Dit doen jullie aan de hand van de Romeinenroute, een (foto)speurtocht (zie bijlage 3). Bekijk samen de speurtocht.

Opdracht: de Romeinenroute

De fotospeurtocht de Romeinenroute werkt als volgt:

- Bezoek op de fiets (zoveel mogelijk van) de aangegeven plekken op de kaart (zie bijlage 3). Op deze plekken zijn Romeinse sporen te vinden. Maak een keuze voor groep 5.
- Van elke plek zie je een foto van nu. Bij deze foto's staat een puzzelomschrijving: wat was hier vroeger? Ook is er van elke plek een afbeelding van hoe het er vroeger waarschijnlijk heeft uitgezien. Aan de hand van de puzzelomschrijving koppelen de leerlingen de afbeeldingen van vroeger aan de foto's van de plekken van nu.
- Als de leerlingen een goede koppeling hebben gemaakt, geef je ze meer informatie over deze plek (zie bijlage 5).
- Voor groep 6/7: de verschillende groepjes vullen deze informatie aan met hun voorbereide presentaties, aan de hand van de voorwerpen die op de themakaarten te zien zijn: wat heeft deze plek of dit voorwerp met hun onderwerp te maken?
- Tijdens of na de speurtocht kun je (een van) de musea bezoeken. De leerlingen kunnen ook daar hun presentaties houden. Wil je (een van) de musea bezoeken? Maak dan van tevoren een afspraak.

Extra opdracht: gast in de klas

Je kunt een gastdocent in de klas uitnodigen, die over een bepaald onderdeel van de Romeinse geschiedenis in Katwijk vertelt. Voor meer informatie, zie de website van [de Canon van Katwijk](#).

Afsluiting: terugblik

Terug op school bespreek je de Romeinenroute na: waardoor waren leerlingen het meest verrast, wat verbaasde hen, waarover zouden ze nog meer willen weten?

Les 3: Verslag van een Romeinse dag

90-120 minuten

Lesinhoud

De leerlingen verwerken hun ontdekkingen in een groepsproject. Groep 5 maakt een kwartetspel. Groep 6/7 maakt een krant of een vlog.

Lesdoelen

De leerlingen verwerken hun ontdekkingen in een creatief resultaat. Ze leren hoe ze dit resultaat in nauwe samenwerking en afstemming met elkaar kunnen invullen en vormgeven.

Nodig tijdens de les

Groep 5: blanco kwartetkaarten van stevig karton, stiften, potloden, verf etc.

Groep 6/7:

- voor de krant: voldoende computers
- voor de vlog: filmapparatuur (smartphones) en een montage-app (gratis, bijvoorbeeld InShot)

Vorbereiding op de les

Leg de benodigde materialen klaar.

Inleiding: verslag van een Romeinse dag

Kijk met de leerlingen nog even terug op de Romeinenroute. Wat hebben de leerlingen onthouden? Wat heeft ze het meest verrast? Wat wisten ze nog niet?

Opdracht 1

Voor groep 5: kwartet!

Groep 5 maakt een kwartetspel. Laat de leerlingen werken in hun themagroepjes. Per thema kiest elk groepje vier onderwerpen. Bij elk onderwerp komt een stukje tekst en een beeld. Elk groepje werkt dus één thema met vier kaarten uit. Samen vormen al deze kaarten een klassenkwartet.

Tip!

Dit kwartetspel met in totaal acht kwartetten kun je goed spelen met circa vier leerlingen. Je kunt het kwartetspel ook in kleur kopiëren, zodat alle groepjes tegelijk het kwartetspel kunnen spelen.

Voor groep 6/7: Romeins dagblad

De leerlingen stellen met elkaar een 'Romeinse krant' samen. Verdeel de leerlingen in groepjes. Elk groepje neemt een onderwerp voor zijn rekening. De onderwerpen zijn de eerder genoemde thema's die te maken hebben met het dagelijks leven in de Romeinse tijd. De leerlingen kruipen in de huid van een journalist. Ze schrijven een artikel over een onderwerp en zorgen voor beeldmateriaal. De leerlingen denken na over het type rubriek dat ze willen maken. Bij het onderwerp 'koken en eten' past bijvoorbeeld een kookrubriek of receptenhoekje. Bij 'mode en verzorging' past een modereportage. Alle artikelen worden ten slotte samengevoegd tot een klassenkrant.

Opdracht 2 (voor groep 6/7): like dit!

Hou de themagroepjes aan. Laat de leerlingen een vlog maken over hun thema. Laat ze eerst nadenken over een rolverdeling (wie presenteert, filmt, edit etc.) en een beknopt script (wat wil je precies laten zien en vertellen).

Tip!

Extra suggestie: organiseer een Romeinse dag of Romeinse markt met wat de leerlingen allemaal over de verschillende thema's hebben ontdekt. Laat je inspireren door de Romeinse dagen die al eens in de gemeente Katwijk werden georganiseerd. Denk bijvoorbeeld aan een onderdeel als sieraden maken. Het Torenmuseum heeft voorwerpen en archeologische scherven die voor een dergelijke dag gebruikt kunnen worden.

Afsluiting: laat maar zien

Laat de leerlingen hun resultaten als volgt presenteren:

- Groep 5, kwartet: de leerlingen tonen hun kaarten en lichten deze aan de rest van de klas toe. Vervolgens spelen de leerlingen het kwartetspel in kleinere groepjes, om de beurt. Of maak kleurkopieën om voldoende exemplaren van het spel te hebben.
- Groep 6/7, krant: voeg alle artikelen en afbeeldingen samen tot een krant en verspreid deze digitaal of op papier. Laat de groepjes hun artikelen aan de rest van de klas voorlezen.
- Groep 6/7, vlog: organiseer een filmmiddag en vertoon alle vlogs achter elkaar op het digibord.

Bijlage 1: Verhaal:

Een dag uit het leven van Lavinia en Marcus

25 mei 69 na Christus

"Lavinia, Marcus! Wakker worden!" Mama riep al voor de derde keer. Het was tijd om op te staan. Lavinia en Marcus moesten snel eten en dan naar school. Maar Lavinia had helemaal geen zin. Ze draaide zich het liefst nog even om in haar **warme bedje** om verder te slapen. Haar broertje Marcus dacht er precies hetzelfde over zo te horen aan zijn zachte gemopper.

"Lavinia, Marcus ... NU!" Mama klonk inmiddels een beetje boos. Dan toch maar opstaan, anders zou het echt niet gezellig zijn aan de ontbijttafel. Snel glipten de kinderen uit hun bed, **wasten zich en kleeadden zich aan**. Mama had het ontbijt al klaargezet. Ze aten snel, pakten hun schoolspullen en na tien minuten liepen ze over **de weg naar school**. Lavinia dacht even terug aan de keer dat ze met papa en mama over deze weg helemaal **vanuit Rome** hierheen waren gekomen. Wat een lange reis was dat geweest.

Eenmaal **in de klas bij de meester** kroop de tijd voorbij. Soms vertelde de meester **de mooiste verhalen**, maar vandaag moesten ze vooral rekenen. Gelukkig was er ook af en toe een pauze, waarin ze samen met hun vriendjes lekker konden **buitenspelen**.

Mama had gezegd dat Lavinia en Marcus meteen na school terug naar huis moesten komen. Papa kwam een paar dagen niet langs van **zijn werk**, dus ze had de hulp van de kinderen nodig. Gelukkig hadden ze geen huiswerk. Lavinia deed **boodschappen**. Ze kocht spullen voor het avondeten. Marcus hielp met **koken en de tafel dekken**.

Met z'n drieën kletsten ze gezellig en smulden van het eten. Mama vertelde voor het slapen nog een spannend verhaal, waardoor Lavinia niet meer dacht aan die moeilijke sommen van vandaag. Toen mama het licht eenmaal uit had gedaan, sliep ze heel snel heerlijk in.

Koken en eten

Mode en verzorging

Onderweg

Leven en dood

Winkels en handel

School en vrije tijd

Een dak boven je hoofd

Het leger

Bijlage 2: Themakaarten

1. Koken en eten

Wat aten de Romeinen en hoe maakten ze hun eten klaar?

Nieuw voedsel

Toen de Romeinen naar ons land kwamen, brachten ze voedsel mee dat de mensen hier nog niet kenden: druiven en perziken bijvoorbeeld en ook olijfolie en kippen.

Servies

De Romeinen gebruikten verschillende soorten **aardewerk**: kommen, bekers, borden en kruiken. Daar bewaarden ze het eten in, ze kookten ermee of gebruikten het als servies aan tafel. Vaak stempelden de makers hun naam of letters aan de onderkant van het aardewerk. Zo kon je goed zien wie de potten gemaakt had.

De Romeinen namen ook voorwerpen van glas mee voor in de keuken en op tafel. Ze hadden het glasblazen uitgevonden en konden flesjes en potjes maken.

De Romeinen gebruikten lepels en vorken, maar snijden was voor in de keuken. Een mes hoorde niet op tafel.

In Rijnsburg is een mooie bronzen schaal met een vogelkop gevonden. In zo'n schaal zat water. Mensen maakten tijdens het eten hun vingers en handen hiermee schoon.

Rijke Romeinen

Heel rijke Romeinen aten gerechten die wij misschien een beetje vreemd vinden: pauwentongetjes of struisvogelhersenen bijvoorbeeld. Deze rijke mensen zaten niet rechtop tijdens het eten. Ze lagen een beetje. Slaven deden al het werk.

Gewoon eten

De minder rijke Romeinen aten brood, kaas, worst, vlees, vis en fruit, zoals aardbeien en kersen. Ook maakten ze met brood en graan een soort gerstepap.

Kruiden

De Romeinen gebruikten veel verschillende kruiden, zoals tijm, koriander, peper en oregano. Door de kruiden viel het niet zo op als het eten bedorven was.



Romeinse recepten

Geroosterde muis met honing

Mest een muis vet.

Rooster de muis.

Doe er honing bij.

Garum (vissaus)

Doe de ingewanden en het afval van makreel en tonijn in een grote ton.

Doe er veel zout bij.

Laat dit drie maanden staan, liefst in de hete zon.

Stinkt het lekker goed? Klaar!

Eet smakelijk!



Wist je dat ...

- ... de Romeinen iets heel handigs hadden uitgevonden, namelijk de pottenbakdraaischijf?
- Daarmee konden ze veel sneller potjes maken dan met de hand.
- ... de Romeinen nog geen aardappelen, chocolade of tomaten aten?
- Dat kenden de mensen nog niet in Europa. Ook suiker kenden ze nog niet. Voor een zoete smaak gebruikten ze altijd honing.



Tip!

Zelf een Romeins kommetje maken? Kijk voor tips op:

<https://www.romeinen.nl/uploads/media/5ea2060c97e58/knutselblad-romeinse-beker.pdf>

Meer weten over de schaal met vogelkop?

Zie <https://www.romeinen.nl/best-nine-in-3d/schaal-met-vogelkop>

Sporen in Katwijk

Waar vind je sporen van de Romeinen in de gemeente Katwijk die gaan over koken en eten?



Kruik wijn/ water (IB4)
Torenmuseum



Messen (IC6)
Torenmuseum

Voor je presentatie

- Waar werden deze voorwerpen voor gebruikt?
- Wat kun je erbij vertellen over de eetgewoontes van de Romeinen?

Moeilijke woorden

Aardewerk

Potten, borden of vazen die zijn gemaakt van aarde of klei. Ze zijn gebakken in een oven.

Bijlage 2: Themakaarten

2. Mode en verzorging

Welke kleren en sieraden droegen de Romeinen en hoe verzorgden ze zichzelf?

Spiegeltje, spiegeltje ...

De Romeinen besteedden veel aandacht aan hun verzorging en uiterlijk. Haar, make-up, kleding, juwelen: de (vooral rijkere) Romeinse vrouw was heel modebewust. De Romeinen vonden de spiegel uit (glas met een laagje metaal en lak), dus ze konden zichzelf goed bewonderen.

Hygiëne

Arm of rijk, iedereen ging minstens één keer per week naar het badhuis. Daar kon je sporten, baden en gemasseerd worden. Je huid werd weer lekker zacht door er lomentum op te smeren, een mengsel van vermalen tuinbonen, slakkenhuizen en klei. Dit mengsel liet je vervolgens van je huid afschrappen met een schraapijzer. Het badhuis was niet alleen een plek waar je schoon kon worden. Het was ook een sociale plek. Je sprak er vaak gezellig met je vrienden af of met iemand voor je werk.

Haar

De keizer en keizerin bepaalden de haarmode van het moment. Zij werden afgebeeld op munten. Zo kon iedereen in het hele Romeinse Rijk zien hoe hun haar zat. Voor de vrouw was dit vaak een opgestoken kapsel met veel vlechten, haarnaalden en soms een pruik of nepstukje. Ook verfdde de dames hun haren soms. Speciale haarslavinnen hielpen de vrouwen met hun haar, want het was best een werkje.

Make-up en parfum

Eigenlijk was make-up in de Romeinse tijd niet zo veel anders dan nu. De vrouwen gebruikten gezichtsmaskers en crèmes om hun huid te verzorgen en poeder en rouge om de huid nog mooier glad te laten lijken. Ook kwam er oogschaduw (gemaakt van edelstenenpoeder) en mascara of oogpotlood (gemaakt van berenvet) aan te pas. Soms was de make-up niet zo gezond. Gezichtspoeder maakten ze bijvoorbeeld van loodwit. Nu weten we dat loodwit supergiftig is, maar toen hadden ze daar geen idee van.

En wilde je lekker ruiken? Dan gebruikte je parfum van kaneel, amandelen of bijvoorbeeld **kardemom**.

Kleren en juwelen

Met je kleren en juwelen kon je anderen laten zien dat je rijk was en een goede smaak had. Rijke Romeinse dames kozen het liefst dure stoffen en droegen veel sieraden op hun lichaam en in hun haar. Armbandjes, oorbellen, ringen en mantelspelden werden vaak gemaakt van goud, zilver, brons of glas en (half)edelstenen.

Romeinse recepten

Gezichtszalf van Ovidius

Dit heb je nodig:

- | | |
|----------------|-----------------------|
| - gerstvlokken | - gemalen hertengewei |
| - speltmeel | - narcisbollen |
| - linzen | - gom |
| - eieren | - honing |

Doe alle ingrediënten bij elkaar en meng ze totdat je een zachte zalf hebt.

Voor een gladde huid: smeren maar!

Wist je dat ...

... de Romeinen hun tanden ook al poetsten? Dit deden ze met speciale schuurpoedertjes, gemaakt van bijvoorbeeld gemalen hertengewei, schelpen of glas. Mondwater met dille of anijszaad zorgde voor een frisse adem. En anders hielp kauwen op een kaneelblad.

Tip!

Zelf een Romeinse **fibula** maken?

Kijk voor tips op <https://www.hunebednieuwscafe.nl/2017/12/maak-een-mantelspeld/>

Sporen in Katwijk

Waar vind je sporen van de Romeinen in de gemeente Katwijk die gaan over mode en verzorging?



Zalfpotje (IA1)
Torenmuseum



Haarspelden (IIA11)
Torenmuseum



Tegel badhuis
Katwijk's Museum

Voor je presentatie

- Waar werden deze voorwerpen voor gebruikt?
- Wat kun je erbij vertellen over de gewoontes van de Romeinen als het gaat om mode en verzorging?

Moeilijke woorden

Kardemom is een plant uit India die zoet ruikt en wordt gebruikt bij bijvoorbeeld het maken van koek en gebak.

Fibula is een mantelspeld.

Bijlage 2: Themakaarten

3. Onderweg

Hoe reisden de Romeinen en welke routes namen zij?

Van zand naar grind

Voordat de Romeinen naar ons land kwamen, bestonden onze wegen uit zand en modder. Als het hard had geregend, waren deze paden vaak onbegaanbaar. Om gemakkelijk van de ene plek naar de andere te komen in hun enorme Rijk, legden de Romeinen een groot netwerk van goede wegen aan. Ze maakten eerst een stevige ondergrond, zetten de zijanten met palen af en legden bovenop een dikke laag grind of schelpen. Soldaten legden de wegen vaak aan.

Mijlpalen

Langs de belangrijkste wegen zetten de Romeinen om de duizend stappen mijlpalen neer, waarop je kon zien hoever je had gereisd en wat de dichtstbijzijnde stad was. Ook stond er vaak de naam van de keizer op die ervoor had gezorgd dat de weg er was.

Over water

Hoewel de Romeinse wegen een stuk beter waren dan zand- en modderpaden, kon je natuurlijk in vergelijking met nu nog steeds niet heel snel reizen. Veel mensen liepen. Romeinse soldaten liepen honderden kilometers om bij het fort te komen waar ze gelegerd werden. Sommige mensen gebruikten een koets, ossenwagen of paard. Maar dan kon je niet zoveel bagage meenemen. Een schip ging sneller én je kon meer spullen kwijt. Naast de landwegen waren de rivieren dan ook heel belangrijk.

Peutingerkaart

De Romeinen tekenden de wegen op een enorme wegenkaart: de Peutingerkaart. De originele kaart bestaat niet meer, maar er is wel een kopie uit de dertiende eeuw bewaard gebleven. De kaart is opgerold om hem gemakkelijk mee te kunnen nemen. Uitgerold is de kaart bijna 7 meter lang en 34 centimeter breed. Op de kaart zijn (schematisch) de wegen en de steden langs die wegen afgebeeld. Ook kun je zien hoe lang de afstanden zijn en waar de belangrijkste tempels, herbergen of forten liggen. De kaart is vernoemd naar Konrad Peutinger, van wie de kaart in de zestiende eeuw was.

Romeins recept voor een succesvol wegennetwerk

Nog even zien wat het Klokhuis erover zegt en hoe die Peutingerkaart er uitgerold uit ziet?

Kijk dan het eerste stukje van deze Klokhuis-aflevering:

<https://schooltv.nl/video/het-klokhuis-romeinse-wegen/#q=romeinse%20wegen>

Wist je dat ...

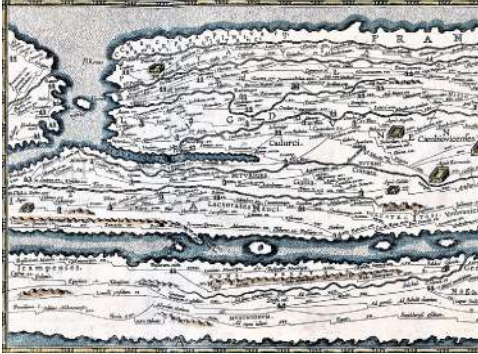
... er veel delen van Romeinse wegen zijn teruggevonden? Soms volgen de wegen van nu zelfs nog de loop van die eeuwenoude Romeinse routes. Ook in de gemeente Katwijk zijn resten van oude Romeinse wegen teruggevonden.

Tip!

De Peutingerkaart online bekijken? Op <https://www.romeinen.nl/romeinse-limes/limeskaart> kun je via het 'hamburgermenu' in de linkerbovenhoek van de kaart de Peutingerkaart over Google Maps heen leggen, zodat je toen en nu met elkaar kunt vergelijken.

Sporen in Katwijk

Waar vind je sporen van de Romeinen in de gemeente Katwijk die gaan over reizen en wegen?



Peutingerkaart
Katwijk's Museum/ Torenmuseum



Resten van een Romeinse weg bij de N206. Door
wegwerkzaamheden is deze weg op dit moment
niet te zien. In 2023, na de werkzaamheden, is de
Romeinse weg gemarkeerd en weer te bezoeken.

Voor je presentatie

- Waar werden deze voorwerpen voor gebruikt?
- Wat kun je erbij vertellen over de reisgewoontes van de Romeinen?

Moeilijke woorden

Een **schematische** tekening is een tekening die niet heel precies laat zien hoe iets eruitziet, maar alleen de belangrijkste dingen.

Bijlage 2: Themakaarten

4. Leven en dood

Welk geloof hadden de Romeinen en hoe gingen ze om met de dood?

Godsdienst

In het Romeinse Rijk was er niet maar één godsdienst. Iedereen mocht geloven wat hij wilde, zolang je de keizer maar vereerde. De keizer werd dan ook echt als een god vereerd.

Voor heel veel dingen was er een god. Ceres was bijvoorbeeld de godin van de oogst, Mars de god van de oorlog, Neptunus de god van de zee en Flora de godin van de lente en de bloemen.

Naast hun eigen goden namen de Romeinen vaak ook goden over van plaatselijke volkeren in hun Rijk. En andersom werden Romeinse goden door die volkeren overgenomen. Soms smolten twee goden samen, zoals de god Hercules (Romeins) Magusanus (Bataafs).

De Romeinen maakten beeldjes van de goden. Ook bouwden ze tempels voor hen: heilige gebouwen waarin ze de goden konden vereren en hen offers konden brengen. De Romeinen zetten bijvoorbeeld fruit of wijn in de tempel of soms zelfs een dier. In ieder Romeins huis stond een klein altaartje voor de beschermgoden van het huis, de lares. Daar brachten de mensen iedere ochtend een offer.

Bijgeloof

De Romeinen waren ook bijgelovig. Ze dachten dat boze geesten voor ongeluk konden zorgen en dat ze deze geesten met speciale sieraden en **offers** konden beïnvloeden. Ook dacht men dat je de toekomst kon voorspellen door bijvoorbeeld te kijken naar hoe vogels vlogen. Of dat haren en nagels toverkracht hadden en dat er een deel van jezelf in zat. Als iemand een stukje van jouw haar had, zou hij daarmee een vloek over jou kunnen uitspreken.

Begraven

Beeldjes stonden niet alleen in tempels of bij een huisaltaar. Soms werden ze ook meegegeven in een graf, als iemand was overleden. Ook kregen de doden sieraden, schaaltes met eten en muntjes mee 'voor onderweg'. De Romeinen geloofden dat je als overledene de rivier de Styx moest oversteken om naar het dodenrijk te komen. Veerman Charon zette de dode met zijn bootje over. Dat deed hij niet gratis. De dode betaalde Charon met de muntjes die hij had meegekregen in zijn graf. De Romeinen cremeerden (verbrandden) hun doden. De asresten werden in een pot of kistje gedaan en samen met de grafgiftten begraven.

Romeinse godin Vesta

Meer weten over bijvoorbeeld de tempel en de verering van de godin Vesta? Bekijk dit stukje over de Vestaalse Maagden en de eeuwige vlam: <https://schooltv.nl/video/wat-zijn-vestaalse-maagden-welgestelde-meisjes-die-de-heilige-vlam-brandend-houden/#q=romeinse%20goden>

Wist je dat ...

... er in de gemeente Katwijk een grafveld is gevonden met resten van meer dan zevenhonderd mensen? Toen de **archeologen** verder zochten, bleken er ook een paar honden en paarden begraven te liggen.

Tip!

Zelf een Romeinse tempel maken?

Kijk voor tips op <https://sites.google.com/site/griekenromeinen2014/handvaardigheid>

Sporen in Katwijk

Waar vind je sporen van de Romeinen in de gemeente Katwijk die gaan over leven en dood?



Beeldje Isis
(IIIA1)
Torenmuseum



Amulet van rozet van
hertengewei (IIIA2)
Torenmuseum



Kookpot/ urn (IIIB2)
Torenmuseum



Grafveld Marktveld

Voor je presentatie

- Waar werden deze voorwerpen voor gebruikt?
- Wat kun je erbij vertellen over de gewoontes over geloof, leven en dood van de Romeinen?

Moeilijke woorden

Een **offer** is een geschenk voor bijvoorbeeld een god of godin, om te bedanken, hulp te krijgen of vergeving te vragen.

Een **archeoloog** probeert uit te vinden hoe mensen vroeger leefden, met behulp van voorwerpen die hij bijvoorbeeld opgraaft uit de bodem.

Bijlage 2: Themakaarten

5. Winkels en handel

Waar kochten de Romeinen hun spullen en hoe betaalden ze?

Van markt naar winkel

De winkel zoals we die nu kennen, is eigenlijk uitgevonden door de Romeinen. Voor die tijd kocht je je spullen op de markt. In het oude Rome vonden ze dat het sjouwen met je handel een gedoe was. Ze bedachten toen een vaste 'marktkraam': een ruimte in een gebouw. Deze eerste soort winkel heette een taberna. Het was vaak een grote ruimte met een brede ingang en een toonbank aan de straat, zonder etalage. Een kistje of zakje was de kassa. De mannen waren vaak achter in de werkplaats aan het werk. De vrouwen verkochten de spullen aan de toonbank voor in de winkel (en hoorden zo alle roddels!).

Handelswaar

In tabernae (meervoud voor taberna) kon je van alles kopen: eten, kleding, beelden, potten en pannen. Er waren al echte winkelcentra: straten of pleinen vol winkeltjes. Ook in de gemeente Katwijk was er een lange weg in het dorp (vicus), van wel één kilometer, met daarlangs veel winkels.

Muntgeld

Voordat de Romeinen naar ons land kwamen, was er hier ruilhandel. Om iets te krijgen, ruilde je dat voor iets anders. De Romeinen namen muntgeld mee. Met gouden, zilveren en koperen munten betaalden ze bij de winkels voor hun eten en andere spullen. Op de munten stond het portret van de keizer van dat moment. De gouden aureus was het meeste waard. Voor vijftwintig zilveren denarius kreeg je één aureus. De sesterius was van **messing**, de quadrans van koper. Soms werd er ook 'op de pof' gekocht. Dan mocht je later betalen.

Romeinse recepten

Puls

Probeer eens echte Romeinse puls, een heerlijk hapje dat Romeinen vaak op straat in een taberna kochten.

Dit heb je nodig:

- witte wijn
- uien
- wijnazijn
- knoflook
- grutten
- kruiden
- spek

Breng de wijn en azijn aan de kook en strooi de grutten erin. Kook al roerend de grutten in 20-30 minuten gaar. Bak het spek, de uien en de knoflook en voeg deze ingrediënten aan het gruttenmengsel toe. Eet smakelijk!

Wist je dat ...

... een munt niet alleen iets was waarmee je kon betalen, maar dat de keizer hiermee ook wilde laten zien hoe goed hij was? Op de voorkant stond zijn portret en op de achterkant stond vaak een 'boodschap', bijvoorbeeld zijn functie, titels en welke overwinningen hij had behaald.

Tip!

Zelf een Romeinse munt maken? Kijk voor tips op:

<https://www.facebook.com/Thermenmuseum/posts/romeinse-munten-we-hebben-heel-wat-munten-gevonden-in-en-rondom-de-opgraving-net/3491918930822677/>

of https://issuu.com/hetmarkiezenhof/docs/romeinseleskist_docentenhandleiding (pagina 14)

Meer weten over handel met munten in plaats van ruilhandel? Kijk eens naar <https://schooltv.nl/video/betalen-in-de-tijd-van-de-romeinen-geld-in-plaats-van-ruilhandel/#q=romeins%20toilet>

Sporen in Katwijk

Waar vind je sporen van de Romeinen in de gemeente Katwijk die gaan over winkels en handel?



Munten (IIB 1)
Torenmuseum



Vicus

Voor je presentatie

- Waar werden deze voorwerpen voor gebruikt?
- Wat kun je erbij vertellen over de winkelgewoontes van de Romeinen?

Moeilijke woorden

Messing is een metaal, een mengsel van koper en zink.

Bijlage 2: Themakaarten

6. School en vrije tijd

Wat leerden Romeinse kinderen op school en hoe speelden ze in hun vrije tijd?

Naar school

Een Romeins kind ging voor het eerst naar school als hij of zij zes of zeven was. De basisschool heette *ludus*. Je zat niet alleen met leeftijdsgenoten bij elkaar in de klas, maar bij kinderen die even ver waren als jij. Arme kinderen deden alleen de basisschool. Als je ouders rijker waren, dan kon je ook naar de hogere school. En dat gold trouwens dan alleen voor jongens.

Romeinse kinderen gingen elke dag naar school, ook in het weekend. Gelukkig hadden ze wel af en toe vakantie. De lessen begonnen al heel vroeg in de ochtend. Je leerde schrijven, lezen en rekenen. Vaak moest je rijtjes en gedichten in je hoofd stampen. Er was geen gym of muziek. De meester was heel streng. Als je een beurt kreeg en het antwoord niet wist, dan kreeg je straf: vaak een klap met de sandaal van de meester of met een stok.

Schrijven en rekenen

Voordat de Romeinen naar ons land kwamen, bestond er hier nog geen **schrift**. Romeinen leerden ons lezen en schrijven. Kinderen op school schreven op een tafeltje met donkere **was** waarin ze met een graveerstift letters konden krassen. Soms zaten er twee van die plankjes aan elkaar vast, zodat je ze dicht kon klappen. Als je écht goed kon schrijven, dan mocht je inkt en een soort papier (gemaakt van huid of bomenbast) gebruiken.

Voor rekenen gebruikten de kinderen een *abacus*, een reken-telraam van metaal, waarop ze bolletjes heen en weer konden schuiven.

De Romeinen hadden dezelfde letters als wij, maar ze hadden andere cijfers. Voor de 1 gebruikten ze de I, 2 was II, 3 was III, 4 was IV en 5 was V. X stond voor 10, L voor 50, C voor 100, D voor 500 en M voor 1000.

Gebouw

Er bestonden bij de Romeinen geen echte schoolgebouwen. Vaak kregen kinderen les in een kamer die de meester huurde bij bijvoorbeeld een winkel of bij iemand thuis. Of de kinderen zochten met hun krukjes een plekje in de open lucht.

Spelen

De Romeinse kinderen speelden spelletjes die jij misschien ook wel kent. Ze speelden spelletjes met dobbelstenen en ze kenden een soort schaken (*ludus latrunculorum*). Daarnaast gebruikten ze knikkers, steentjes of **bikkels** (botjes) om mee te spelen. Ze hinkelden op een hinkelbaan, tolden met een zweeptol of speelden verstoppertje of tikkertje. Meisjes speelden met poppen. Zo leerden ze van alles over het huishouden, voor later.

Romeins spel

Bikkelen

Dit heb je nodig:

- per persoon vijf **bikkels**
- of anders vijf steentjes

Gooi de bikkels met één hand in de lucht en probeer er met één hand zoveel mogelijk weer op te vangen. Leg de bikkels die je hebt gevangen opzij. Kies één bikkel om mee verder te gaan. Gooi deze weer in de lucht en raap een van de gevallen bikkels van de grond. Je hebt hiervoor de tijd zolang de omhoog gegooide bikkel in de lucht is. Herhaal dit tot je alle bikkels hebt opgeraapt. Lukt het niet? Dan ben je af en is de volgende aan de beurt.

Wist je dat ...

... de meester en zijn klas wel eens weggejaagd werden als ze buiten les hadden? Andere mensen vonden de herrie die ze maakten soms vervelend.

Tip!

Zelf een Romeinse puzzel maken? Kijk voor tips op:

<https://www.romeinen.nl/uploads/media/5ea4330d884cf/knutselblad-romeinse-puzzel.pdf>

Hoe zat het ook alweer met die Romeinse cijfers? Kijk maar op <https://schooltv.nl/video/hoel lees je romeinse cijfers symbolen in plaats van getallen/#q=toilet%20romeinen>

Sporen in Katwijk

Waar vind je sporen van de Romeinen in de gemeente Katwijk die gaan over school en spelen?



Dobbelsteen IIB6)
Torenmuseum



Kerkklok Romeinse cijfers

Voor je presentatie

- Waar werden deze voorwerpen voor gebruikt?
- Wat kun je erbij vertellen over school en spelen bij de Romeinen?

Moeilijke woorden

Schrift is een manier om taal met tekens vast te leggen.

Was is een kneedbare, vetachtige stof, bijvoorbeeld gemaakt door bijen.

Bikkels zijn kleine dierenbotjes.

Bijlage 2: Themakaarten

7. Een dak boven je hoofd

Wat bouwden de Romeinen en hoe woonden ze?

Knappe bouwers

De Romeinen waren heel knappe bouwers. Toen de mensen in ons land nog in eenvoudige hutten woonden, bedachten de Romeinen allemaal technieken om stevige, stenen huizen, tempels en bruggen te bouwen. Ze vonden het beton uit en ontdekten hoe ze riolen, **aquaducten** en dakpannen konden maken. Met beton en grote bogen overkaptten de Romeinen heel hoge en grote ruimtes. Dat was nog niet eerder gelukt.

Forten en torens

Door het hele Rijk bouwden de Romeinen forten en wachttorens. Een fort had een paar poorten. Binnen in het fort waren onder andere barakken voor de soldaten, een huis voor de baas van het fort, een hoofdkwartier en een voorraadschuur. Ook was er een ziekenbarak, een wapenopslag en een gevangenis.

Soldaten bouwden de forten, torens en wegen. Ze waren goede vechters én dus ook nog eens sterke en handige ambachtsmannen. Veel van het gereedschap dat ze gebruikten, lijkt op gereedschap van nu. Denk aan een bijl, kapmes, zaag, passer enzovoort

Vicus

Bij een fort ontstond vaak een *vicus*, een kampdorp. Daar gingen de vrouwen en kinderen van de soldaten wonen. En er kwamen winkels van handelaren en ambachtslieden. De ambachtslieden maakten vaak spullen voor de soldaten: harnassen, wagens, leren kleding en helmen. De huizen lagen met de ingang aan de straat en waren langwerpig van vorm. Voorin was vaak een winkel, achterin het huis. In het huis was een stookplaats om op te koken. Sommige mensen hadden al een soort 'koelkast': een *dolium*, een grote voorraadpot die je kon ingraven in de grond, zodat de inhoud van de pot lekker koel bleef. Achter op het erf vond je een tuin en een waterput.

Romeins bouwen

Zelf door Romeins huis lopen? Kijk hier: <https://www.youtube.com/watch?v=24opWnfv8e4>

En hier zie je 'de officiële opening van het eerste Romeinse riool':

<https://schooltv.nl/video/het-eerste-riool-poepen-in-het-romeinse-rijk/#q=romeins%20toilet>

Wist je dat ...

... de meeste huizen geen wc hadden? Mensen gingen naar een openbaar toilet. Ze zaten daar naast elkaar en deden hun behoeften boven een gat.

Tip!

Zin om een Romeins fort en een vicus te kleuren? Kijk hier voor een kleurplaat:

<https://www.romeinen.nl/uploads/media/5ea17342be56d/kleurplaat-fectio.pdf>

Sporen in Katwijk

Waar vind je sporen van de Romeinen in de gemeente Katwijk die gaan over gebouwen?



Bijl (IA2)
Torenmuseum



Dakpan
Katwijk's Museum



Vicus

Voor je presentatie

- Waar werden deze voorwerpen voor gebruikt?
- Wat kun je erbij vertellen over de gebouwen van de Romeinen?

Moeilijke woorden

Een **aquaduct** is een weg waar water doorheen of overheen kan lopen. Een waterkanaal liep meestal onder de grond, maar soms lukte dat niet. Dan maakte men een systeem van stenen bogen boven de grond.

Bijlage 2: Themakaarten

8. Het leger

Wat moest je doen om soldaat te worden bij de Romeinen en hoe vochten ze?

Beroepssoldaat

Als er lang geleden oorlog uitbrak, dan werden er overal mannen vandaan gehaald om mee te vechten. Boeren en ambachtslieden moesten zich melden. De Romeinen pakten dat anders aan. Bij de Romeinen was 'soldaat zijn' een beroep. Je kreeg een opleiding, leerde lezen en schrijven, trainde veel en je werd goed betaald en verzorgd.

Als soldaat moest je twintig jaar in dienst van het leger blijven. Je mocht niet trouwen. Je mocht wel een vriendin en kinderen hebben, die met je meereisden en in de **vicus** bij het fort gingen wonen. Na je dienstdienst kreeg je Romeins burgerrecht, een beetje geld, een stuk grond en mocht je trouwen.

Bouwen en marcheren

Het Romeinse leger was heel goed georganiseerd en veroverde het ene na het andere gebied. Het leger bestond uit grote en kleine groepen: een legioen was vijfduizend man sterk, een cohort tussen de vijfhonderd en duizend man. Soldaten moesten vaak marcheren: in de maat lopen in een rij met veel zware spullen op hun rug. Als ze naar een fort ergens in het Romeinse Rijk werden gestuurd, dan gingen ze te voet. Dagen achter elkaar liepen ze. Gelukkig waren er goede wegen in het Rijk en hoefden ze niet over modderpaadjes. Naast marcheren en trainen, hadden soldaten allerlei andere taken. Ze bouwden bijvoorbeeld wegen en forten. Als soldaat moest je dus veel kunnen. Het was erg belangrijk dat je altijd naar je baas luisterde. Volgde je een bevel niet op, dan kreeg je een zware straf.

In het fort

Soldaten sliepen in de barakken in het fort. Ze deelden zo'n barak met z'n achten. Iedere soldaat had zijn eigen spullen: wapens, servies, olielampjes enzovoort. Om ervoor te zorgen dat ze hun spullen niet kwijt raakten, schreven ze overal hun naam op.

Kleding en wapens

De soldaten waren zwaar bewapend met bijvoorbeeld zwaarden, dolken, speren of lansen. Ze droegen veel beschermende kleding: helm, schild, scheenbeschermers, wangkleppen en een borstplaat. Aan hun voeten droegen de soldaten sterke, leren schoenen. Dit waren oorspronkelijk sandalen, ook hier in het koudere, natte noorden van Europa, maar later maakten ze daar gesloten schoenen van. Op de zolen sloegen ze kopspijkers. Zo gingen de zolen langer mee en gleden de soldaten minder snel uit.

Romeinse uitrusting

Wil je zien hoe zo'n soldaat eruitzag? Bekijk hier de vensterplaat Romeinse limes:

<https://www.canonvannederland.nl/nl/romeinselimes> (even zoeken en doorklikken!)

En bekijk hier de wapens en kleding van de soldaten: <https://schooltv.nl/video/wapens-van-romeinen-waarmee-vochten-de-romeinen/#q=romeinse%20soldaat>

Wist je dat ...

... de paarden in het leger ook flink uitgedost werden? Ze kregen bijvoorbeeld kralenkettingen om, mooie hoofdstellen en belletjes.

Tip!

Nog even alles op een rijtje? Kijk dan hier voor een 'reclameboodschap van het Romeinse leger':
<https://schooltv.nl/video/het-romeinse-leger-sterk-en-onverslaanbaar/#q=romeinse%20soldaat>

Je eigen Romeinse schild maken? Kijk hier voor tips:

<https://www.meestererik.nl/wp-content/uploads/2019/08/Scutum-inclusief-stappenplan.pdf>

Sporen in Katwijk

Waar vind je sporen van de Romeinen in de gemeente Katwijk die gaan over het Romeinse leger?



Been-
beschermer
(IIB8)
Torenmuseum



Lanspunt
(IIE2)
Torenmuseum



Markering Fort
Valkenburg



Hekwerk Romeinse schilden, Veerpad,
in Valkenburg

Voor je presentatie

- Waar werden deze voorwerpen voor gebruikt?
- Wat kun je erbij vertellen over de Romeinse soldaten en het leger?

Moeilijke woorden

De **vicus** is een kampdorp dat vaak bij een fort ontstond. Hier woonden de vriendinnen en kinderen van de soldaten en ook de ambachtslieden en handelaren die spullen voor het leger maakten en verkochten.

Bijlage 3: De Romeinenroute - Katwijk



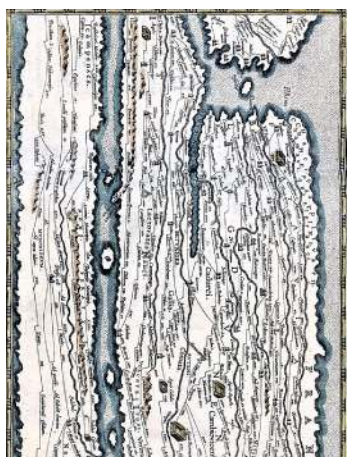
1. Een Romeins fort aan zee.
Nu verzwoegen door de zee.



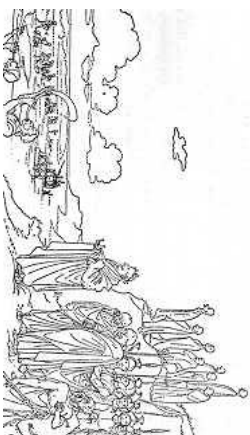
2. Een 'toren' van keizer Caligula, de keizer die dacht het gevecht met de zee te hebben gewonnen en als bewijs zijn soldaten schepen liet verzamelen.



3. Hier wordt de Romeinse Google Maps heel goed bewaard.



A



B



C

Bijlage 3: De Romeinenroute - Valkenburg



5. Pas ontdekt, een nog groter fort!



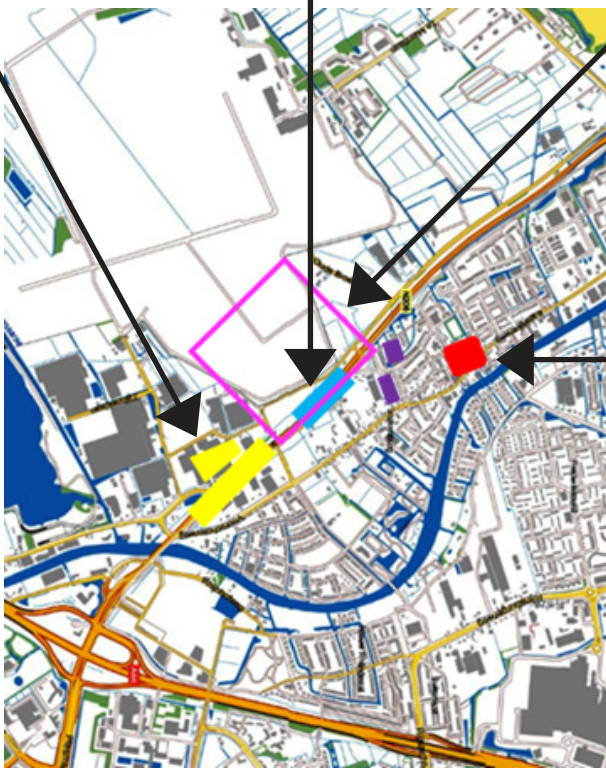
4. Een fort voor honderden soldaten.



6. Een rustige plek om de doden te begraven, langs een weg.



7. Een levendig dorp met winkels en woningen.



D



E



F



G

Bijlage 4: Plekken en voorwerpen langs de Romeinenroute

Plekken in de Romeinenroute in de gemeente Katwijk en bijbehorende voorwerpen, gerangschikt naar de verschillende thema's:

Torenmuseum

Koken en eten

- kruik wijn/ water (IB4)
- mes (IC6)

Mode en verzorging

- zalfpotje (IA1)
- haarspelden (IIA11)

Onderweg

- Peutingerkaart

Leven en dood

- beeldje Isis (IIIA1)
- amulet van rozet van hertengeweï (IIIA2)

Winkels en handel

- munten (IIB 1)

School en spelen

- dobbelsteen (IIB6)

Gebouwen

- bijl (IA2)

Leger

- beenbeschermers (IIB8) en lanspunt (IIE2)

Katwijk's Museum

Mode en verzorging

- tegel badhuis

Onderweg

- Peutingerkaart Katwijk's Museum

Gebouwen

- dakpan

Onderweg

Langs de N206

Reizen en wegen

- resten Romeinse weg bij N206

Marktveld

Leven en dood

- grafveld

Woerd

Winkels en handel

- Vicus

Gebouwen

- Vicus

Diverse kerktorens

School en spelen

- kerkklok Romeinse cijfers bv. Oude Kerk, Dorpskerk (Katwijk); Hervormde Kerk/ Torenmuseum (Valkenburg); Grote of Laurentiuskerk (Rijnsburg)

Castellumplein, Valkenburg

Leger

- markering fort

Veerpad, Valkenburg

Leger

- hekwerk Romeinse schilden

Bijlage 5: Extra informatie erfgoedlocaties

Brittenburg

De Brittenburg is de (verdwenen) ruïne van een Romeinse limesvesting. Het fort is bekend van afbeeldingen uit de zestiende en zeventiende eeuw. Bronnen vertellen dat het fort in de vijftiende, zestiende en zeventiende eeuw zichtbaar was na stormen op het strand tussen Katwijk aan Zee en Noordwijk aan Zee. Hoogstwaarschijnlijk is Brittenburg het meest westelijke fort van de Romeinse limes aan de monding van de Rijn. De locatie heette het *Lugdunum Batavorum*. Het fort is (deels) afgebroken, door de zee weggespoeld en daar verdwenen. Recent hebben archeologen geprobeerd Brittenburg terug te vinden, maar dat is niet gelukt.

Als aandenken aan de Brittenburg is het kunstwerk *Kallas Toren* bij de kruising Kanaaldijk-Buitensluis in Katwijk geplaatst. De naam van het kunstwerk verwijst naar het verhaal dat de Romeinse keizer Caligula zijn soldaten op het strand van Katwijk opstelde en daarna de overwinning op de oceaan claimde. Hij liet zijn soldaten schelpen verzamelen als oorlogsbuit. Als gedenkteken liet Caligula een vuurtoren bouwen.

Katwijk's Museum

Het Katwijk's Museum heeft een aantal objecten in de collectie die te maken hebben met de Romeinse geschiedenis. Zo is er een dakpan te zien en een bijzondere tegel uit een badhuis. Ook heeft het museum een zeventiende-eeuws exemplaar van de Peutingerkaart in de collectie. De kaart is vernoemd naar de geleerde en monnik Konrad Peutinger (1465-1547) die de originele Romeinse kaart in 1508 erfde en daar kopieën van maakte. Het origineel wordt tegenwoordig als verloren beschouwd. De kaart geeft een schematisch beeld van het wegennetwerk en de belangrijkste steden en plaatsen in de Romeinse wereld, ten tijde van keizer Augustus (27 voor Christus tot 14 na Christus).

Romeins fort in het centrum van Valkenburg (na WOII opgegraven)

De benaming van het plein in het centrum van Valkenburg verwijst naar het Romeinse legerkamp: Castellumplein. Met messing plaatjes zijn op het plein de contouren van het legerkamp aangegeven. Op dit plein vind je ook een informatiepaneel over de limes. Voorbij de Hoofdstraat staat een hek in de vorm van Romeinse soldatenschilden.

Romeins dorp (Vicus) op De Woerd, Marktveld en Veldzicht, Zanderij

Bij het fort ontstond een vicus, een kampdorp. En zijn verschillende overblijfselen teruggevonden: resten van vicushuizen, haven, visbenodigdheden, aardewerk, wapens, mantelspelden, dobbelstenen etc.

Romeinse weg langs de limes (monument en informatieborden opgericht)

Ter hoogte van de provinciale weg N206 was een tijdje een reconstructie met informatiepanelen en een mijlpaal te zien van de Romeinse grensweg. Door wegwerkzaamheden zijn deze verwijzingen tijdelijk niet zichtbaar.

Sporen en verwijzingen naar grafvelden

Op het Marktveld werd een grafveld gevonden met resten van honderden mannen, vrouwen en kinderen (meer dan zevenhonderd graven). De meeste doden werden naar Romeins gebruik gecremeerd. De meesten waren burgers, maar er zijn ook een paar soldaten gevonden. De doden kregen allerlei grafgiften 'voor onderweg' mee: sieraden, munten, schaalte voedsel en dergelijke. De munten deden dienst als betaalmiddel op weg naar het hiernamaals. Veerman Charon zette de gestorvene de rivier de Styx over. De dode moest daarvoor aan hem betalen.

Onlangs ontdekte castra

Legioenkamp (opgravingen voorjaar 2021).

Meer informatie: <https://extra.katwijk.nl/erfgoed-cultuur-en-vrije-tijd/opgravingen-valkenhorst>

Torenmuseum

Vaste tentoonstelling over de Romeinen in dit gebied, met prachtige archeologische vondsten: schalen, sieraden, olielampjes, wapens en veel meer.

Bijlage 6: Achtergrondinformatie en tips

Algemeen over de Romeinen in ons land

Schooltv en het Klokhuis:

- Schooltv: [Romeinen in ons land](#) (Wat namen de Romeinen mee naar ons land?)
- Clip Schooltv: [Alle wegen leiden naar Rome](#)
- Klokhuis: [Romeinse wegen](#) (Hoe legden de Romeinen hun wegennetwerk aan?)
- Klokhuis: [Romeinse bouwwerken](#)
- Klokhuis: [Hoe lees je Romeinse cijfers?](#)
- Klokhuis schrijft geschiedenis - Canon: [De Romeinse limes](#)
- Schooltv: [Welkom bij de Romeinen](#) (zesdelige serie over diverse onderwerpen)
- Schooltv Quiz: [Romeinen in ons land](#)
- Schooltv Quiz: [Welkom bij de Romeinen](#)
- Schooltv Quiz: [De Romeinse limes](#)
- Romeinse limes kwartetspel (kijk [hier](#) voor meer informatie)

Entoen.nu Canonvenster: [Romeinse limes](#)

Ontdek Romeins Nederland: www.romeinen.nl

a. [Overzicht plekken limes](#): meer informatie per plaats langs de limes

b. [Limeskaart](#): idem

Video: [Hoe is een Romeinse soldaat aangekleed?](#)

Wikikids: [Romeinse Rijk](#)

[Knutselbladen](#)

Erfgoedhuis Zuid-Holland: [Romeinen in drie minuten](#)

Romeinen langs de Rijn, de limes

[Rondleiding](#) over tentoonstelling RMO

[Limeskaart](#): Interactieve kaart van de limes in Nederland, met per vindplaats lees-, beeld- en filmmateriaal

Katwijk en de Romeinen

De Romeinen in de gemeente Katwijk (vijf video's gemaakt door gemeente Katwijk):

- [Schildwachten langs de Rijn](#) (grenswacht van het Romeinse Rijk)
- [De Romeinse weg](#) (vondsten langs de N206)
- [Kalla's Toren](#) (Kalla's Toren en Fort Brittenburg)
- [Kustbewoners](#) (Boeren nederzetting Zanderij)
- [De Kerktoren](#) (het Castellum in Valkenburg)

Musea

Katwijksmuseum, [Peutingerkaart](#)

[Torenmuseum](#) Valkenburg

Wandelroute

Interactieve wandelroute Katwijk-Valkenburg, IZI-travel; [online](#) te bekijken of te [downloaden](#) op een smartphone (zoek op: Romeinse limes 1] Katwijk aan Zee- Valkenburg ZH)

Keizer Caligula:

<https://schooltv.nl/video/wie-was-keizer-caligula-een-wrede-paardengek/#q=romeinen>

Bijlage 7: Praktische informatie

Adres en contactgegevens musea en gastdocenten

Katwijk's Museum

Voorstraat 46

2225 ER Katwijk aan Zee

Telefoon: 071 401 3047

info@katwijksmuseum.nl

Torenmuseum

Castellumplein 1a

2235 CN Valkenburg

Telefoon 071 407 5460

vereniging@oudvalkenburgzh.nl

Colofon

UITGAVE

Stichting Welzijnskwartier Gemeente Katwijk en Stichting Canon van Katwijk

SAMENSTELLING

In opdracht van Stichting Canon van Katwijk door Kunstgebouw

Concept en samenstelling: Karen de Moor, Kunstgebouw

Met dank aan:

Gerrit Russchenberg (Vereniging Oud Valkenburg/ Torenmuseum)

Elly Nijgh (Katwijks Museum)

Carla Westerbeek (CB de Duinroos, Katwijk)

Heleen Oudshoorn (Oranjeschool Katwijk)

Claire Verhulst (Welzijnskwartier gemeente Katwijk)

Jan Pieter Tensen (projectgroep Stichting Canon van Katwijk)

© Stichting Canon van Katwijk, Gemeente Katwijk, juli 2021

Dit lesmateriaal is voor Stichting Canon van Katwijk ontwikkeld door Kunstgebouw, expert in Zuid-Holland voor kunst en cultuur. Niets uit deze lerarenhandleiding mag worden vermenigvuldigd of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of andere wijze zonder voorafgaande toestemming van Stichting Canon van Katwijk.

